

УДК: 159.865.(575.2) (4)

Бабашов А.К., филос. и.д.
Бабашев А.К., доктор филос. наук
Babashev A.K., Doctor of Philosophy

УЛУТТУК ИДЕЯ: ФИЛОСОФИЯЛЫК ТАЛДОО

ФИЛОСОФСКАЯ СУЩНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ

THE PHILOSOPHICAL ESSENCE OF THE NATIONAL IDEA

Аннотация. Макалада коомдук аң-сезимдин компоненттеринин бири болгон улуттук идеянын философиялык мааниси каралып, анын философиялык концепциядан коомдун муктаждыктарына жана тарыхый өнүгүүсүнө жараша конкреттүү саясий максатка айланышы терең талданат. Улуттук идея этностун руханий турмушунун түпкүрүндө жаралып, коомдук турмушту гана эмес, элдин дүйнө таанымын, улуттук аң-сезимин да чагылдырууга жөндөмдүү кубулуш экендигин далилдөөгө аракет жасалган.

Автор улуттук идеянын азыркы коомдогу ордун жана аны илимий жактан өнүктүрүү зарылдыгын баса белгилеген. Албетте, учурда бул багыттагы иштер мамлекеттик деңгээлде жүрүп жатканы айтылды.

Түйүндүү сөздөр: улуттук идея, коомдук аң-сезим, этнос, руханий жашоо, баалуулук, трансформация, идея.

Аннотация. В статье рассматривается философское значение национальной идеи, одного из компонентов общественного сознания, и глубоко анализируется ее трансформация из философского понятия в конкретную политическую цель в зависимости от потребностей и исторического развития общества. Сделана попытка доказать, что национальная идея – это явление, рождающееся в недрах духовной жизни этноса и способное отражать не только общественную жизнь, но и мировоззрение, национальное сознание народа.

Автор подчеркнул место национальной идеи в современном обществе и необходимость ее научной разработки. Конечно же, было отмечено, что работа в этом направлении в настоящее время ведётся на государственном уровне.

Ключевые слова: национальная идея, общественное сознание, этнос, духовная жизнь, ценность, трансформация, идея.

Улуттук идея - азыркы философиянын эң көп талкууланган маселелеринин бири. Бул көйгөй көптөгөн себептерден улам актуалдуу бойдон калууда. Алардын арасында азыркы учурда дүйнөлүк масштабда болуп жаткан ааламдашуу, батышташуу, модернизация ж.б процесстерин айтууга болот. Албетте, мындай кырдаалда ар бир эл, улут өзүнүн өзгөчөлүгүн сактап калууга аракет кылат. Улуттун өзгөчөлүгүн сактоонун негизги факторлорунун бири – бул улуттук идея. Бул макалада ушул улуттук идеянын философиялык маанисин талдоого аракет жасалат.

Улуттук идея этникалык топтун тарыхый өнүгүүсүнүн ар кандай этаптарынын өзгөчөлүгүнө карабастан, улуттук аң-сезимдин негизги элементтеринин бири болуп саналат. Ал элдин руханий маданиятынын түпкүрүнөн башталып, этносоциалдык жана этносаясий процесстердин пайда болушун жана өнүгүшүн аныктайт. Мунун өзү бул процесстердин этап-этабы менен журуп жаткандыгын тастыктайт. Улуттук идеянын руханий чөйрөдө жаралып, башка коомдук процесстердин өнүгүшүнүн фактору катары кызмат кылгандыгы бул руханийликтин ички түзүлүшү диалектикалык мүнөзгө ээ

экендигин далилдейт. Башкача айтканда, улуттук идея тигил же бул этностун тышкы окуяларга карата мамилесин билдирет. Демек, улуттук идея – бул тигил же бул коомдун жашоочуларынын бирдиктүү максаттын жана идеянын айланасында биримдигин камсыз кылууга жөндөмдүү кубулуш деп айтууга болот.

Белгилей кетчү нерсе, улуттук идеяны “улутчулдук” жана “шовинизм” сыяктуу түшүнүктөр менен бир деңгээлде кароого болбойт. Бирок, бул түшүнүктөрдү улуттук идеянын курамын анын өнүгүшүнүн алгачкы этаптарында генетикалык өбөлгөлөр катары танууга болот. Улуттун калыптануу мезгилинде улуттук идея этностун мобилдүүлүгүн камсыз кылуучу эң маанилүү руханий азык жана идеологиялык негиз боло алат.

Улуттук идеянын этносоциалдык процесстерге тийгизген таасири көп кырдуу, татаал, карама-каршылыктуу. Бул таасирдин мааниси көптөгөн факторлор менен аныкталат, алардын эң негизгиси – социалдык-тарыхый шарт, анткени этникалык топтун жашоосу дал ушул контексттин алкагында өрчүйт. Же болбосо улуттук идея дайыма социалдык талаптарды аткарууга багытталган. Улуттук идеянын философиялык маңызына кайрыла турган болсок анда төмөндөгүдөй аныктаманы көрүүгө болот: «Улуттук идея – көркөм чыгармаларда, коомдук-философиялык же коомдук-саясий тексттер түрүндө берилген улуттун өзүн – өзү тануусунун системалаштырылган жалпылыгы. Демек, улуттук идея рационалдаштырылган да, образдуу түрдө да типтештирилген билдирүү ыкмасына ээ болушу мүмкүн. Улуттук идеянын маңызы – бул тигил же бул элдин – этникалык топтун жашоо маанисинин проблемасы» [3]. Бул аныктамада көрүнүп тургандай улуттук идея элдин болмушун, тарыхын, жаралышын жана анын дүйнөдөгү тарыхый миссиясын ошондой эле ролун чагылдырат. Ал эми аныктамада айтылган улуттун өзүн – өзү таануусу - интеллектуалдык элитанын чыгармачылыгынын продуктусу катары иш алып баруу менен элде өзүнчөлүк, кайталангыстык, оригиналдуулук сезимин жана идеяны жаратат. А.В. Авксентьев жана В.А. Авксентьев өздөрүнүн биргелешип жазган «Краткий этносоциологический словарь-

справочник» аттуу чакан эмгегинде улуттук идеяны «улуттук аң – сезимдин элементи» – [1] катары сыпатташат. Жогорудагы айтылган ойлордун негизинде улуттук идея табияты боюнча онтологиялык маңызга ээ деп айтууга болот.

Улуттук идея мазмундук жактан улуттун генетикалык башатын, тарыхый башталышын, миссиясын, улуттук мүнөзүн ж.б. өзүнө камтып турат. Бул айтылган компоненттер улуттук аң – сезимдин өзгөчөлүгүн, философиялык көз караштын өз алдынча луулугун аныктап турушат. Улуттук идея коомдогу философиялык дүйнө таанымды калыптандырып, баалуулуктарды аныктап, билимдин максатын тактап, улутту бириктирип, коомду бир максаттын айланасына мобилизациялай алат. Натыйжада улуттук идея улуттун жүзүн, мүнөзүн, менталитетин аныктайт. Дал ушул улуттук идея этностук топтун турмушунун бардык руханий, социалдык, саясий жана экономикалык чөйрөлөрүнүн өнүгүшүн жана алардын ортосундагы байланыштарды ишке ашырат. Бул жагынан алып караганда, улуттук идея улуттук аң-сезимдин продуктусу катары материалдык дүйнөнү да чагылдырат. Улуттук идея коомдук турмуштун кайсы чөйрөсүн чагылдырбасын, тарыхый мүнөзгө ээ.

Улуттук идеянын коомдук турмуштагы функцияларын талдоо үчүн анын калыптандыруучу элементтеринин пайда болушунун тарыхый-социалдык шарттары жана алардын жалпы системага кандайча кошулушу сыяктуу маселелерге көңүл буруу зарыл. Азыркы кыргыз коомунда жаңы улуттук идеяны калыптандыруу боюнча активдүү иштер жүрүп жатат. Кыргыз этносунун улуттук идеясына байланышкан маселелер массалык маалымат каражаттарында, илимий изилдөөлөрдө, адабий чыгармалардын бардык түрлөрүндө кенен чагылдырылган десек ашачапкандык болбойт. Бирок бул маселенин айланасында талаш-тартыштар жана талкуулар ушул күнгө чейин уланууда. Ошонун негизинде биздин коомдо бул көйгөйдүн өнүгүшүн болжол менен бир нече этаптарга бөлүүгө болот [4].

Кыргыз элинин тарыхын совет дооруна чейинки, советтик жана постсоветтик мезгилдер деп салтка айландыруу улуттук идеяны талдоодо толук колдонулбайт. Бул

мезгилдердин узактыгынын олуттуу айырмачылыгына карабастан (советтик доорго чейинки - бир нече миң жыл, советтик - 70 жылдай, постсоветтик - андан да азыраак), мындай илимий мамиле өткөн кылымдын руханий жактан олуттуу таасирин эске алуу менен өзүн актайт. Кыргыз элинин баалуулуктары, акыркы жүз жылдын ичинде баалуулуктар системасында терең өзгөрүүлөр болуп, улуттук идеяны изилдөө үчүн тандалган мезгилдер логикалык жана мазмундуу негизделди. Айрыкча совет доору кыргыз элинин дүйнө таанымына жана баалуулуктарына олуттуу таасирин тийгизген социалисттик идеологиянын кириши менен мүнөздөлгөн. Постсоветтик мезгил да базар экономикасына жана демократияга өтүү менен байланышкан маанилүү идеологиялык жылыштар менен коштолду. Мезгилдердин бирдей эместиги айрым суроолорду жаратса да, тандалган мезгилдер кыргыз элинин улуттук идеясынын өзгөрүшүн, анын руханий баалуулуктарга тийгизген таасирин талдоо үчүн баалуу негиз түзөт.

Кыргыздардын азыркы учурдагы улуттук идеясында эки багытты байкоого болот:

1. Ички багыт - элдин узак тарыхый эволюциянын жүрүшүндө

калыптанган жана улуттун кайталангыс маданий кодун чагылдырган этнопсихологиялык жана расалык-менталдык өзгөчөлүктөрү менен аныкталат. Ал коом мүчөлөрүнүн дүйнө таанымынын жана жүрүм-турумунун негизи болгон, көп кылымдар бою калыптанган жана муундан муунга өтүп келе жаткан салттуу баалуулуктар системасы менен аныкталат.

2. Тышкы багыт - тышкы таасирге байланыштуу, ал жеке жана жамааттык деңгээлде да өзүн көрсөтө алат. Заманбап аймактык жана глобалдык интеграциялык процесстер менен байланышкан, мисалы, экономикалык өз ара көз карандылык, чек аралык маданий алмашуулар жана идеялардын таралышы.

Бул эки багыт тынымсыз өз ара аракетте жана өз ара таасирде болуп, азыркы кыргыз улуттук идеясынын татаал жана динамикалык картинасын түзөт. Бир жагынан ички факторлор маданий өзгөчөлүктүн үзгүлтүксүздүгүн жана сакталышын камсыз кылса, экинчи жагынан тышкы таасирлер коомдун жаңылануусуна жана өзгөрүлүүчү

шарттарга ыңгайлашуусуна шарт түзөт.

Кыргыздар пайда болгон учурдан тартып жашап өткөн көчмөн турмуштун катаал шарттары алардын өнүгүшүнүн аныктоочу фактору болуп калды. Катаал шарттар, чектелүү ресурстар жана кошуналар менен тынымсыз чыр-чатактар кыргыздарды аман калуунун босогосунда дайыма тең салмактуулукта болууга аргасыз кылган. Бул душмандык кырдаалда согушчан жамааттык рух алар үчүн эң маанилүү стратегия болуп калды. Өз аймактарын коргоо, кол салуулардын мизин кайтаруу жана зордук-зомбулук менен өлүмгө каршы туруу үчүн кландын же уруунун бардык мүчөлөрүнүн арасында согуштук маанайды сактоо зарыл болгон. Көчмөндөрдүн жашоо образы жамааттык дүйнө таанымдын калыптанышына өбөлгө түзүп, бүтүндөй аскердик иштерге көңүл буруп, кыргыздардын улуттук идеясынын калыптанышында аныктоочу факторго айланган.

Жазуу пайда болгонго чейин «Манас» сыяктуу баатырдык эпостор кыргыз элинин жоокердик духун сактап калууда чоң роль ойноп, тарыхты даңазалоонун, идеялык тарбиялоонун куралы болгон. Бул чыгармалар алардын ата-бабаларынын эрдиктерин даңазалап, идеалдаштырып, угуучулардын өз элине болгон милдет, берилгендик сезимдерин ойготкон. Эпикалык жомоктордун көркөм формасы улуттук идеологиянын өзгөчө түрү катары алдыдагы сыноолорго таасирдүү психологиялык даярдыкты камсыз кылган. Жеткиликтүү жана эсте каларлык сүрөттөр угуучулардын сезимдерине таасир этип, үйрөнгөн мамилелерди жана принциптерди ынанымдуураак кылды. Ритмикалык форма кабыл алууну жеңилдетип, көңүлдүн көпкө кармалышына өбөлгө түзгөн.

Алар бүткүл жамааттын гүлдөп-өнүгүшү мүлктүк же социалдык абалына карабастан анын ар бир мүчөсүнүн жыргалчылыгынан көз каранды экенин түшүнүшкөн. Бул биримдиктин жана биргелешкен аракеттин принциби кыргыз элине тарыхта көптөгөн кыйынчылыктарды жеңүүгө жана олуттуу ийгиликтерге жетишүүгө мүмкүндүк берди.

Тышкы факторлордун салттуу кыргыз коомчулугуна тийгизген таасири: тарыхта кыргыз коомчулугу тышкы таасирлерге жана ички трансформацияларга туруктуу, өзүнчө туруктуу структура болгон. Бул жаг-

дай кыргыздардын этникалык идеологиясын кылымдар бою өзгөрүүсүз сактап келген. Бирок 19-кылымда аймактын геосаясий ландшафтында олуттуу өзгөрүүлөр болгон. Кокон хандыгы үстөмдүк кылган Кыргызстандын түштүгүндө кыргыздарда ислам дининин таасири күчөп, түндүк урууларга тараган. Буга параллелдүү Россия империясынын аймакта жаңы геосаясий күч катары пайда болушу кыргыз этникалык тобу үчүн өтө чоң кесепеттерге алып келди. Орус экспансиясы кыргыз элинин салттуу жашоо образына жана баалуулук системасына терең таасирин тийгизип, аларды жаңы шарттарга ыңгайлашууга, тышкы күчтөр менен өз ара аракеттенүүгө мажбурлаган.

Кыргызстандын Россия империясынын курамына кошулуу шартында мындай процесске каршы чыккан эң көрүнүктүү инсандар – заманчылар – төкмө акындар жана аткаруучулар, алардын эң белгилүүлөрү Калыгул Бай уулу, Арстанбек Буйлаш уулу жана Молдо Кылыч Шамыркан уулу. Алардын чыгармачылыгы кыргыз элинин рухий турмушунда өчпөс из калтырган. Заманчы-акындар мурунку патриархалдык турмуштун, адепахлактын, үрп-адаттын ишенимдүү жактоочулары болушкан. Алар жаңы бийлик

жана орус таасири салттуу жашоо үчүн негизги коркунуч болуп калды деп эсептешкен. Заманчы-акындардын «Акыр заман», «Тар заман», «Зар заман» сыяктуу чыгармалары өткөнгө суктанган энсөө болгон. Алар ырларында көнүмүш жашоо образынын бузулуп, адеп-ахлактын төмөндөшүнө кайгырып, ушундан «акыр замандын» белгилерин көрүшкөн.

Ошентип, кыргыз этникалык тобунун ата-бабалар культу, уруулук уюм, согуштук коллективизм жана нукура маданияты этностун улуттук идеясын, идеялык-руханий түзүлүшүн жана руханий дөөлөттөрдөн тамыр алган маданий өзгөчөлүгүн калыптандыруунун маанилүү элементтери жана тарыхый салттар түзгөн.

Жыйынтыктап айтканда улуттук идеянын философиялык маңызы этностун жашоосунун маңызы, тарыхый миссиясынын тагдыры эмнеде деген фундаменталдуу суроого жооп алууга багытталган. Себеби, улуттук идея этностун аң-сезимин, дүйнө таанымын өзүнө камтыган баалуулуктардын системасы. Улуттук идея коомдун, тарыхый өнүгүүнүн талабына ылайык философиялык концепциядан конкреттүү саясий максаттарга трансформация болууга жөндөмдүү.

Адабияттар

1. Авксентьев А.В. В.А. Авксентьев Краткий этносоциологический словарь-справочник. Ставрополь. 1994.
 2. Кожинов, В. В. У России нет и не может быть национальной идеи: интервью / В. В. Кожинов // Российское аналитическое обозрение. – 1998. – № 7. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://metuniv.chat.ru/rao/98-7/kozinov.htm> (дата обращения 18.10.2025)
 3. Современный философский словарь / под общей редакцией В. Е. Кемерова. – Москва: Панпринт, 1998. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/modern/index.htm> (дата обращения 20.10.2025)
- Бекбоев А. А. д.ф.н., гл. н.с. Тарыхый-улуттук баалуулуктар: тил, нарк жана иденттүүлүк Известия НАН КР -Б., 2024-№3- [Электронный ресурс].–Режим доступа: <https://ilim.uia.gov.kg/index.php/main/issue/view/590.054>